

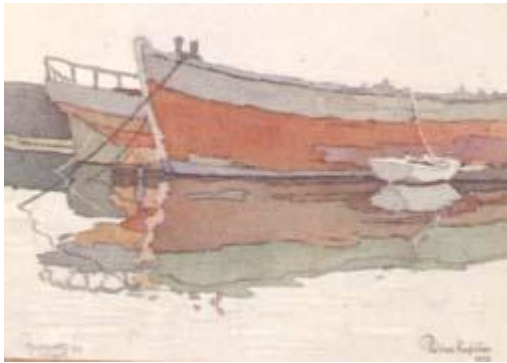
Η. Παπαδημητρακόπουλος

"Επί Πτίλων Αύρας Νυκτερινής"

Πέντε κείμενα για τον Παπαδιαμάντη

(Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήναι 1992)

5. Εγκώμιον του διηγηματογράφου

ΘΑΥΜΑΖΩ ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΑ τον διηγηματογράφο Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, τον οποίον και θεωρώ σπουδαιότατον δάσκαλο του είδους: υποκύπτω κάθε φορά σε όλη την κλίμακα της λογοτεχνικής του μαγανείας. Κατόπιν, σε ώρες ρεμβασμού, αναλογίζομαι με κάποιο δέος, τα επί μέρους υλικά και τους τρόπους αυτής της μαγείας...

Τα περί της γλώσσης του Παπαδιαμάντη έχουν επισημανθεί πολλές, ευτυχώς, φορές — βουλιάζοντας, όμως, στην απόλαυση των κειμένων του, έχω συνεχώς την αίσθηση ότι το περιλάλητο γλωσσικό ζήτημα, ουδέποτε ανέκυψε για τον Παπαδιαμάντη, ή, εάν ανέκυψε, επελύθη μεγαλοφυώς.

Είναι εξαιρετικά περίεργο (για μένα ανεξήγητο) ότι την ίδια αίσθηση μου αφήνει ένα βιβλίο χαμηλών τόνων, ένα μυθιστόρημα που κινείται σε τελείως άλλους χώρους, και που εξεδόθη έξι χρόνια μετά τον θάνατο του Παπαδιαμάντη. Αναφέρομαι (με όλες τις επιφυλάξεις πού επιβάλλουν τα διαφορετικά μεγέθη) στο Φθινόπωρο του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου.

Ο διάλογος εξ άλλου (αυτή η αχίλλειος πτέρνα της γραμματείας μας), παρουσιάζει στο μυθιστόρημα αυτό μοναδική φυσικότητα. Είναι, άραγε, τυχαίο γεγονός η σύμπτωση των δύο δημιουργών σε ένα τόσο καίριο σημείο;

Πιστεύω ότι υπάρχει μια θετική ομοσχέτιση μεταξύ διαλόγου και γλώσσας: ο διάλογος στον Παπαδιαμάντη αποτελεί ένα από τα κορυφαία του επιτεύγματα, στηρίζει αλλά και αποκαλύπτει το φάσμα της γλώσσας.

Ο Παπαδιαμάντης εκμεταλλεύεται με θαυμαστό τρόπο τον διάλογο, προκειμένου να αρχίσει ένα διήγημα. Η τεχνική του εν προκειμένω είναι κυριολεκτικά ανυπέρβλητη! Ένα και μόνο παράδειγμα αρκεί, για να καταδείξει ποιας κλάσεως δημιουργός υπήρξε ο Παπαδιαμάντης: αναφέρομαι, στο διήγημα Πατέρα στο σπίτι!

- Μπάρμπα, βάλε μου λίγο λαδάκι μες στο γυαλί, είπε η μάννα μου, γιατί δεν έχουμε πατέρα στο σπίτι.

-Χωρίς πεντάρα;

- Ναι.

- Και τι έγινε ο πατέρας σου;

- Να, πάει να βρή άλλη γυναίκα.

Βλέπουμε πώς, αρχίζοντας το διήγημα, καταφέρνει αυτός ο ιδιοφυής διηγηματογράφος να του προσδώσει, με πέντε μόνο αράδες, ένα συγκλονιστικό ανθρώπινο βάρος.

Άλλοτε ο Παπαδιαμάντης (με τη μονότροπη, κατά Δημαράν και τους συν αυτώ, τεχνική...) αλλάζει τρόπους άρδην. Αρχίζει με φράσεις μακροπερίοδες, όπου ο ιστορικός ενεστώτας, ή ο αόριστος, μπλέκεται με αναδρομές, συνήθως σε τρίτο πρόσωπο άλλα ενίοτε και σε δεύτερο, ή άλλοτε η εναρκτήρια φράση είναι μια ολόκληρη μικρή ιστορία:

Δεν είχε μείνει πλέον ούτε τόσον νερόν εις την μικράν λίμνην, όσον διά να караβίσουν ο Παντελής ο Φάντης και ο Χαράλαμπος ο Σανταβελής τα караβάκια της, όταν εδραπέτευον κάθε δειλινόν από το σχολείον, με της 'φύλακας' κρεμαστούς υπό μάλης, και τρέχοντες ανεσήκωνον τας περισκελίδας των μακρόθεν, ούτε τόση μούργα, όσον δια να γεμίξη κάθε πρωί και βράδυ την μικράν φιάλην της η γριά-Παναγιού η Κοτρωνιώτισσα, μεταβαίνουσα από βούρκον εις βούρκον, και ξεχωρίζουσα με τον πήχυν της και με το τενεκεδένιο πενηνταράκι της το κατακάθισμα του λαδιού από το νερόν και από την λάσπην.

(Το σπιτάκι στο Λιβάδι)

Είναι αδύνατον, όσες φορές και αν διαβάσω τον Ρεμβασμό του Δεκαπενταύγουστου, να μην παραδοθώ στη μαγεία της αρχής αυτού του διηγήματος, με τη μακρότατη εναρκτήρια φράση:

Ανάμεσα εις συντρίμματα και ερείπια, λείψανα παλαιάς κατοικίας ανθρώπων εν μέσω αγριοσυκών, μορεών με ερυθρούς καρπούς, εις έρημον τόπον, απόκρημον ακτήν προς μίαν παραλίαν βορειοδυτικήν της νήσου, όπου την νύκτα επόμενον ήτο να βγαίνουν και πολλά φαντάσματα, είδωλα ψυχών κουρασμένων, σκιάί επιστρέφουσαι, καθώς λέγουν, από τον ασφοδελόν λειμώνα, αφήνουσαι κενάς οίμωγας εις την ερημίαν, θρηνούσαι το πάλαι ποτέ πρόσκαιρον σκήνωμά των εις τον επάνω κόσμον — εκεί ανάμεσα εσώζετο ακόμη ο ναϊίσκος της Παναγίας της Πρέκλας.

Αναλόγου ύψους είναι και το κλείσιμο των διηγημάτων του Παπαδιαμάντη, το τέλος τους. Άλλοτε με μια καταληκτική φράση, σύντομη και ερωτηματική:

Και, ύστερον, πώς να μην μωσαχολά το χώμα;
(Φτωχός Άγιος)

Άλλοτε με τη χρήση (και πάλι) του διαλόγου:

- Σύρε στο καλό, με τη σκαμπαβία, Μαθιέ μου π'λάκι μου, του είπε με τόνον ειλικρινούς συγκινήσεως το Λαδιώ· κρίμα που είμαι, μεγαλύτερη στα χρόνια από σένα· αν πέθαινε ο μπάρμπα-Μοναχάκης, θα σ' έπαιρνα.
(Η Νοσταλγός)

Και άλλοτε με έναν τρόπο κάπως απόμακρον (αποφεύγω επίτηδες να χρησιμοποιήσω μια φθαρμένη εξ αλλοδαπής έκφραση, του συρμού τα τελευταία χρόνια), με φράσεις τολμηρότατης κατασκευής:

Ο πατήρ μου έμεινε σύννους ακούσας την διήγησιν.

- Σκληροτράχηλος είσαι! μου λέγει.
(Τα δαιμόνια στο ρέμα)

Εσηκώθη, ύψωσε την χείρα εις το ράφι και μου επαρουσίασε χάλκινον αγγείον παλαιόν, ολίγον τρύπιον εις την μίαν άκρην.
(Το θαύμα της Καισαριανής)

Τα υποκοριστικά, οι στίχοι τραγουδιών, δημοτικών ή μη, που παραθέτει, το χιούμορ, η λεπτή ειρωνεία, ο σαρκασμός, τα θαυμαστά επιρρήματα που συνθέτει («δένδρα εκόσμουν ευπαρύφως τας όχθας τας ορεινάς και τας αμμώδεις»), η πρωτοφανής παρατηρητικότητα, η μνήμη, και η περιγραφική ικανότητα που διαθέτει («εντός της μεγάλης ανηφορικής αυλής, εχούσης τριάντα σκαλοπάτια, δύο σπιθαμών το ύψος, μαρμάρια»)

(Η Μαούτα)

ο ρυθμός και η μουσικότητα των φράσεων, ο συχνός και διάχυτος ερωτισμός, οι υποβλητικοί και ευρηματικοί τίτλοι, το απροσδόκητο και ευτυχές τέλος, το παιχνίδι τίτλου-τέλους (βλέπε, π.χ., το 'Γυνή πλέουσα'), κ.ά., δημιουργούν κείμενα συναρπαστικά, πού θέλγουν τον αναγνώστη. Ο τελευταίος αιχμαλωτίζεται και υποκύπτει, ενώ αμοιβαία οικειότητα (και, γιατί όχι; και εμπιστοσύνη) τον συνέχει με τον συγγραφέα, ο οποίος χρησιμοποιεί με τόση ειλικρίνεια τις τρυφερότατες εκφράσεις:

Ως ανασηκωμένη ποδιά ωραίας χωριατοπούλας, όπου πλύνει τα ρουχάκια της, τα πουκαμισάκια της.
(Άγια και πεθαμένα)

Ήτο δειλινόν, και ήτο γλυκεία δροσίτσα εις το μπογάζι εκείνο.
(Στρίγγλα μάννα)

αν δεν έπλεε καμμία βρατσέρα ή καμμία γολετίτσα την νύκτα εκείνη εις το πέλαγος.
(Τα κρούσματα)

Ύστερα, ο πάτερ-Μελέτιος, ο οικονόμος μ'εμάλωσε να μη δίνω κομμάτια ψωμί και γαβαθάκια με κολοκύθια ή μελιτζάνες στους διαβάτες.
(Ο Αειπλάνητος)

κι εκολλούσε κεράκια στους Αγίους [...] το έστρων' εκεί στα σκαλοπατάκια [...] πήγ' ένα βράδυ να γεμίση το κανατάκι της.
(Η Αποσώστρα)

κατήρχετο γοργά-γοργά από τον λόφον με τα τσαρουχάκια του.
(Ολόγουρα στη λίμνη)

Τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη κατακλύζει ένας έντονος ερωτισμός - τόσο έντονος, ώστε μπορούμε να θεωρήσουμε τον συγγραφέα τους ερωτικότετον, για να χρησιμοποιήσω τη λέξη που και ο ίδιος προκρίνει για τον Χατζη-Γιάννη στο Η χήρα παπαδιά.

Την εξαδέλφην Μαχούλαν... την εξαδέλφη μου Μαχούλαν. [...] -Εξαδέλφη Μαχούλα, ήρχισα εγώ.
(Η Φαρμακολύτριά)

Ήτο ήδη δεκαεπταέτις, κ'εφαίνετο να είναι είκοσιν ετών, εν υπερακμή ρώμης και καλλονής, ομοία με την Πρωτομαγιάν, το κορύφωμα τούτο της ανοίξεως, την ετοιμην να παραδώση τα σκήπτρα εις το αδυσώπητον και δρεπανοφόρον θέρος-ερος.»
(Θέρος - ερος)

ως εύκολπα στήθη παρθένου, αναδίδοντα ζωήν και σφρίγος εις την πλάσιν.
(Ολόγουρα στη λίμνη)

και δια τας κόρας των κολληγισών του ακόμη, τας οποίας επταετής ήδη δεν ώκνεις να ερωτεύεσαι, φανταζόμενος ότι τρέχεις κατόπιν αυτών εις τους ορμίσκους.

ό.π.

Οποῖον λεπτοφυές σῶμα εσκέπαζεν ἡ λινομέταξος ορφνὴ εσθῆς! Πῶς διεγράφετο ἀρμονικῶς ἡ μορφὴ τῆς με χνοῦδῃ πάλλευκον χρώτα καὶ τὰ ἐρυθρὰ μῆλα τῶν παρεῖων, με τὸν μελίχρυσον λαιμόν καὶ με τὸ ελαφρῶς κολπούμενον στήθος τῆς! Πόσον ἀβραὶ ἦσαν αἱ χεῖρες, καὶ πόσον μελωδικὴ ἐπάλλεν εἰς τοὺς οὐς σου ἡ θεσπέσια φωνὴ τῆς! Ἡ ξανθοπλόκαμος κόμη ἀτημέλητος ολίγον. [...] Ἐνθυμήσαι! Οποῖον αἶσθημα ἐδοκίμασες τότε, καὶ πῶς, δεκατετραετῆς μόλις ἠρωτεύθης ἤδη:

ὁ.π.

Ὠραῖες κοπέλες με υποκάμισα κόκκινα μεταξωτὰ, με τραχηλιῆς ψιλοκεντημένες, με τοὺς χυτούς βραχίονας καὶ τὰ στήθη τὰ γλαφυρὰ.

(Τ'αγνάντεμα)

καὶ εἶδα πράγματι ὅτι ἡ Μοσχούλα εἶχε πέσει ἀρτίως εἰς τὸ κύμα γυμνὴ, κ'ελοῦετο.

(Ὀνειρο στὸ κύμα)

Ὅλαι ἢ σχεδὸν ὅλαι ἦσαν ωραῖα κοράσια με γαλανὰ ὄμματα, με μαύρα ὄμματα, με βαθέα καὶ αμαυρὰ καὶ οἰνωπὰ ὄμματα, με λευκὸν χρώτα, με μελίχρυσον καὶ χλοάζοντα χρώτα, με μαύρους καὶ ξανθοὺς καὶ οὐλοὺς βοστρύχους, καὶ μακροὺς καὶ καστανοὺς πλοκάμους, με ελαφρὰ βαθουλώματα περὶ τὰς κόγχας τῶν ὀφθαλμῶν, με ωραῖα λεπτὰ ρόδινα ἢ ἀβρὰ καὶ κοράλλινα χεῖλη, με κυανιζούσας φλέβας, με χαρίεντας λακκίσκους καὶ γελασίλους ὑπὸ τὰς παρεῖας, με ἀναστήματα νεοφύτων κυπαρίσσω, με λευκὰ τουλουπάνια, με λεπτὰ καὶ διαφανὴ ἀλέμια περὶ τὴν κεφαλὴν, με κοντὰ φουστανάκια, με λευκὰς περικνημίδας καὶ με συρτάς ἐμβάδας.

(Ὡχ! Βασανάκια)

Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, ἡ λαλήσασσα, εφάνετο νὰ εἶναι ὡς δεκαπέντε ἐτῶν· αἱ ἄλλαι, ἀδελφαὶ ἢ ἐξαδέλφαι τῆς, θὰ ἦσαν ἕως δώδεκα ἢ δεκατριῶν. Καὶ αἱ τρεῖς εἶχον ἤδη τοὺς κόλπους ἕως νεβροῦς δορκάδος κοιμωμένους ἐν μέσῳ κρίνων'.

(Τὰ βενέτικα)

Μη ὦν ἀρμόδιος, δὲν θὰ μιλήσω γιὰ τὴν ἄλλη μεγάλη διάσταση τῶν διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη - τὴ θρησκευτικότητα, καὶ ὅ,τι ἐξ αὐτῆς ἀπορρέει καὶ ὡς στάσις ζωῆς, καὶ ὡς ἐκφραση τοῦ λόγου. Αὐτὰ ἔχουν λεχθεῖ κατὰ κόρον, ἀν καὶ πολλὰς φορές ἐνοχλεῖ ἡ προσπάθεια κάποιου ἰδεολογικοῦ σφετερισμοῦ τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ὅπως καὶ ἡ ἀπαράδεκτη ἀπόπειρα μονοπωλήσεώς του ὑπὲρ τῶν ἐκάστοτε θρησκευτικῶς κρατούντων τοῦ τόπου: ὁ Παπαδιαμάντης κολυμποῦσε πάντα σὲ βαθιὰ νερά, πολὺ πέραν τῶν κοσμικῶν, φιλολογικῶν καὶ τῶν ἄλλων ρευμάτων...

Θὰ ἤθελα νὰ τελειώσω ἀναφέροντας πάρα πολὺ προσεχτικὰ μερικοὺς ἀπόηχους τῆς γλώσσας τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ ἴηστρικά ἀναγνώσματα! Σπεύδω νὰ διευκρινίσω ὅτι οἱ ἀναφορὲς εἶναι τυχαῖες, καὶ οἱ σχέσεις ὅλως ἐπιφανειακῆς, οφειλόμενες προφανῶς στὸ κοινὸ γλωσσικὸ αἶσθημα τῆς ἐποχῆς: ἄλλως τε,

μην ξεχνάμε, τα ληστρικά αναγνώσματα ανήκουν στο είδος των λαϊκών αναγνωσμάτων. Η εδώ μνεία μερικών κοινών γλωσσικών τόπων δεν έχει άλλο σκοπό παρά να επισημάνει (από μια άλλη σκοπιά) την καθολική (αλλά και απροσδόκητη) λειτουργία της γλώσσας - λειτουργία, της ευαισθησίας της οποίας γινόμαστε κάθε τόσο, εν ονόματι προσωπικών απόψεων, επιλήσμονες.

Στα ληστρικά, λοιπόν, αναγνώσματα είναι άκρως οικεία η φράση «εξημέρωσαν έξωθεν» ή, «απήλθον της φιλόξενου ποιμενικής επαύλεως» - φράση που απαντάται, ως έχει ακριβώς, στον 'Χρήστο Μηλιόνη! Στο ίδιο κείμενο του Παπαδιαμάντη βρίσκουμε άλλες δύο, τουλάχιστον, φράσεις οι οποίες επανέρχονται κατά κόρον στα ληστρικά: «εμίσει εγκαρδίως τους ομοθρήσκους του» και (κυρίως) «οι κλέφται εθεώρησαν αλλήλους απορρηματικώς.» Στο διήγημα, εξ άλλου Γουτού Γουπατού βρίσκουμε την έκφραση «συνεπάθουν προς αυτόν» - έκφραση που συχνότατα επανέρχεται στα ληστρικά.

Σποραδικές τέτοιες φράσεις μπορούμε να ανιχνεύσουμε και σε προγενέστερους του Παπαδιαμάντη συγγραφείς, όπως π.χ. στον Παύλο Καλλιγά, στο γνωστό μυθιστόρημα του τελευταίου Θάνος Βλέκας (1855) - ή και σε συγχρόνους του Παπαδιαμάντη, όπως ο Βικέλας, ή και ο Κωνσταντίνος Μεταξάς Βοσπορίτης (στο Υπό την σκιάν των Φοινίκων, 1904). Και σε άλλους πολλούς, ασφαλώς.

Αντιθέτως, αδυνατούμε να εντοπίσουμε αντίστοιχες εκφράσεις στον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη. Τι μπορεί να σημαίνουν (αν σημαίνουν...) όλα αυτά, δεν γνωρίζω - δεν αντέχω, όμως, στον πειρασμό και θα κλείσω αυτό το κεφάλαιο, με την ακροτελεύτια φράση του ίδιου του Παπαδιαμάντη από τον Κακόμη :

Ως συγκυρία, ήτο πολύ παράδοξον.